

Stanko JOVANOVIĆ*

IDEJE PETRA ŠOBAJIĆA O RANOSREDNJOVJEKOVNOM ETNIČKOM MIJEŠANJU U BJELOPAVLIĆIMA

ABSTRACT: *Petar Šobajić (1891 – 1957) was a Montenegrin anthropologist and ethnographer dedicated to thorough research of Montenegrin clans and their ethnogenesis. This paper primarily deals with research that Petar Šobajić conducted in region of Bjelopavlići, whose results Sobajic published in 1923, under the name Бјелопавлићу и Пјешивци (Bjelopavlici i Pjesivci) in the Serbian Ethnographical Journal. The main concern of this paper are the old populations of Španji and Lužani. The first step was uncovering the academic influences which inspired Šobajić to conduct this type of research, then present the content of his ideas. The body of the paper takes an archaeological stance, providing a critical approach through a multidisciplinary lens on Šobajic's ideas. In that sense, the knowledge that Šobajić presented is not set in stone as 'the people's truth', but as important written oral tradition which can be critically opposed with various archaeological and historical evidence and records.*

KEYWORDS: *Petar Šobajić, Bjelopavlići, Španji, Lužani, De Administando Imperio, Gradina Martinička*

I

Pitanje porijekla savremenih stanovnika Zapadnog Balkana oduvijek je bilo primamljivo kako za istraživače koji se bave takvim kompleksnim temama, poput istoričara, etnologa, antropologa, tako i za ostale istraživače. Krećući od Mavra Orbinija, dubrovačkog opata koji je napisao prvu poznatu istoriju Slovena pod nazivom *Kraljevstvo Slovena (Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni)* 1601. godine (Orbini, 2016)¹, pa hro-

* Diplomirani arheolog i student master studija Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

¹ Ovdje svakako treba spomenuti i njegovog, možda manje poznatog, prethodnika Vinka

nološki prateći autore koji su se bavili ovim pitanjem, nije teško uvidjeti koliko je tema porijekla i etnogeneze Slovena kompleksna, široka. Ona i danas izaziva oštre polemike u naučnoj javnosti.²

Arheolozi su takođe bili (i jesu) zainteresovani za proučavanje etnogeneze naroda. Pojavom koncepta arheološke kulture kao reakcije na teoriju unilinearne socijalne evolucije (Палавестра, 2011, 122-123), postavilo se pitanje odnosa arheološke kulture i plemena, naroda i država. Time se došlo do modela koji je identifikovao određenu arheološku kulturu sa određenim etnosom, što je predstavljalo *odgovor* na pitanje etnogeneze i nastanka naroda (Палавестра, 2011, 125). Prvaci kulturno-istorijske paradigme su svakako bili Gustav Kosina i Gordon Čajld (Палавестра, 2011, 125–131, Milosavljević, 2020, 51–54). Osnova kulturno-istorijske paradigme jeste upravo definisanje kulturne grupe na osnovu materijalnih nalaza, a njeni nosioci bi se smatrali za zasebnu etničku grupu, putem istorijskih i arheoloških podataka (Grin, 2003, 311, 322). Uz kulturno-istorijsku paradigmu uvijek treba istaći i ideju difuzije, koja objašnjava kulturnu promjenu putem prenosa kulturnog uticaja s jednog mjesta na drugo, kao i ideju migracije (Палавестра, 2011, 111).

Tokom dvadesetog vijeka, činilo se da je naučna javnost došla do konsenzusa o doseljavanju Slovena na Balkanu. Romantičarske, panilirske i panslovenske ideje naizgled su odbačene, i usaglašen je narativ o doseljavanju Slovena na Balkansko poluostrvo u sedmom vijeku (Станојевић, 1926, 14–65, Острогорски, 1979, 7–87), narativ koji je potekao od romejskog cara Konstantina Porfirogenita, koji u svom djelu daje detaljne podatke o naseljavanju slovenskih naroda (Srba, Hrvata, Zahumljana, Neretljana, Diokletijanaca, Travunjana), kao i njihovu istoriju od naseljavanja do njegovog vremena (Porphyrogenitus, 1967). Istorijsku perspektivu su mahom usvojili arheolozi, pa su svojim istraživanjima u kulturno-istorijskom maniru dopunjavali postojeće argumente istoričara.

Devedesetih godina prošlog vijeka, uz zvanični naučni diskurs, učestala je pojava pseudonaučnika koji se vraćaju u arheologiji i istoriji davno odbačenim idejama (Радић, 2005). Glavni opus interesovanja pseudonaučnika je svakako istorija, dok arheologija tu ima jednu sporednu, ali veoma važnu ulogu. S druge strane, nove paradigme u arheologiji nastaju već u dru-

Pribojevića koji se takođe bavio istorijom Slovena, i napisao djelo pod nazivom *Podrijetlo i slava Slavena (De origine successibusque Slavorum)* 1532. godine.

² Za detaljan pregled istorije ideja o porijeklu Slovena od M. Orbinija do kraja dvadesetog vijeka pogledati V. V. Sedov, *Sloveni u dalekoj prošlosti*, Novi Sad, 2012, 20–97, takođe za pitanje identiteta Slovena F. Curta, *The Making of The Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500 – 700*, Cambridge, 2001, D. Dzino, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformation in Post – Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden – Boston, 2010.

goj polovini dvadesetog vijeka, odnosno šezdesetih godina, u SAD i Engleskoj, kada se pojavljuje pozitivistička, procesna paradigma, koja teži strogoj naučnoj metodologiji pri interpretiranju arheoloških podataka (Палавестра, 2011, 168-171). Druga paradigma jeste postmodernistička, nastala je sedamdesetih i osamdesetih godina u Engleskoj, a tvrdi da objektivnosti nema, te da je svaka interpretacija arheoloških podataka *žrtva* subjektivizma (Trigger, 2006, 451–452, Johnson, 1999, 103).³ Na prostoru bivše Jugoslavije, najviše u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, ove ideje su marginalno prihvaćene tek od osamdesetih godina dvadesetog vieka i to uglavnom u okviru praistorijske i klasične arheologije (Novaković, 2015, 125-126).

Između svih paradigmi, istraživača, arheologa, istoričara, različitih teorija i teza o etnogenezi, identiteta i istorijskih procesa, *konačnih istina i utvrđenih narativa*, izgleda da je jedan akademik ostao nezapažen. Njemu i njegovim istraživanjima, idejama i doprinosu posvećen je ovaj rad. Riječ je o Petru Šobajiću, antropogeografu, geografu i etnologu.

II

Petar Šobajić (1891–1957) je tokom posljednjih decenija devetnaestog i u prvim decenijama dvadesetog vijeka vršio antropogeografska istraživanja na području Crne Gore, to jest na području Bjelopavlića i Pješivaca (današnje opštine Danilovgrad i Nikšić).⁴ Rezultate svojih višedecenijskih istraživanja predstavio je u knjizi *Bjelopavlići i Pješivci*, objavljenoj 1923. godine u Beogradu (Шобажућ, 1996, 6). Mora se imati u vidu da u vrijeme njegovog djelovanja Crna Gora stiće državnu nezavisnost nakon rata sa Osmanskim carstvom. To je vrijeme kada nastaju (ili su već nastale) epske pjesme koje veličaju ratnike poginule u borbama sa Osmanlijama, kada nastaju prve institucije, duhovna i svetovna vlast se razdvajaju, donijet je i prvi Zakonik (Ровински, 1994, 529–633). Samim tim, prilikom čitanja djela i radova P. Šobajića ne bi bilo na odmet imati osnovna znanja o navedenim stvarima, kao i poznavati metode rada i oblasti istraživanja autora koji su na njega uticali.

Šobajić je završio veliku maturu u Drugoj muškoj gimnaziji u Beogradu 1911, a nakon jednog semestra na Tehničkom fakultetu, upisao se na Geografsku grupu na Filozofskom fakultetu. Tokom studija intenzivno je učestvovao u terenskim istraživanjima. Nakon završene treće godine fakulteta, zbog oskudice materijalnih sredstava napušta studije i zapošljava se u srednjoj školi u Nikšiću. Tokom boravka u Nikšiću, Jovan Cvijić, koji mu je bio

³ Ovdje je dat veoma simplifikovan opis ovih paradigmi. Za detaljniji opis, diskusiju i kritiku pogledati navedenu literaturu.

⁴ Takođe se bavio istraživanjima Hercegovine, što za ovaj rad nije prioritetno.

profesor, dao mu je instrukcije za proučavanje nikšićkog kraja. Nakon završetka Prvog svjetskog rata vraća se na fakultet, te je i diplomirao 1920. godine geografiju sa geologijom, a 1921. godine položio profesorski ispit. Nakon toga dvije godine radi u Nikšiću kao nastavnik, a zatim se seli u Beograd, gdje je postao nastavnik u Četvrtoj muškoj gimnaziji. Na tom mjestu ostaje do penzionisanja, 1951. godine, a 1947. godine, kada je osnovan Etnografski institut, angažovan je kao honorarni naučni saradnik (Мартиновић, 1994, 175–176). Prije nego se upustim u diskusiju o ovoj monografiji, važno je napomenuti, u kratkim crtama, autore i istraživače koji su uticali na metodologiju i ideje P. Šobajića. U prvom redu to je poznati srpski geograf, antropogeograf, etnolog i geolog Jovan Cvijić, koji je bio Šobajićev profesor na studijama i najzaslužniji za njegovu profesionalnu orijentaciju (Мартиновић, 1994, 175), zatim Maksim Šobajić, crnogorski hroničar⁵ i Pavle A. Rovinski, ruski istraživač⁶ koji je dugo živio u Crnoj Gori i kasnije objavio publikaciju od četiri toma gdje je prezentovao rezultate svojih istraživanja (Ровински, 1994).

Jovan Cvijić je osnivač moderne srpske geografije i antropogeografije. Proučavao je kraške pojave u istočnoj Srbiji, Istri i Jadranskom primorju, a rezultate istraživanja predstavio je u jednom od njegovih najvažnijih djela: *Balkansko poluostrvo*. Povezivao je prirodne i društvene nauke u jedinstvenu nauku o čovjeku i njegovom prostoru. Izučavao je migracije, naselja, tipove staništa, psihološke tipove itd. Smatra se jednim od najznačajnijih srpskih naučnika (Палавестра, 2011, 153–154).

Kada govorimo o Maksimu Šobajiću (1836–1917), smatram da je poželjno u kratkim crtama dati pregled njegovog djelovanja.⁷ M. Šobajić je možda i prvi arheolog (amater) na području Crne Gore. On je živio u devetnaestom vijeku i, između ostalog, posjećivao i zapisivao lokalitete na koje je nailazio na području bjelopavličke ravnice i Podgorice. Opisao je značajne arheološke lokalitete, kakvi su Martinićka gradina, Spuž, Kurilo i Doljani.⁸ Prvi je iznio mišljenje da se na lokalitetu Martinićka gradina u stvari nalazio jedan od velikih naseljenih gradova regiona Dioklea koje spominje K. Porfirogenit u *DAI*. Danas se većina arheologa slaže sa ovom konstatacijom⁹

⁵ M. Šobajić je bio samouk, bavio se pjesništvom, arheologijom i sakupljanjem narodnih umotvorina.

⁶ Bavio se istorijom, arheologijom, etnologijom, botanikom, geografijom, filologijom...

⁷ M. Šobajić je napisao nekoliko radova, najpoznatiji od njih jeste *Starine u Zeti* izdat 1892. godine u Beogradu, dok su ostali neobjavljeni radovi *Memoari* i *Brdska Sloboda*.

⁸ Po dosadašnjim saznanjima, M. Šobajić je čak prvi dao zaključke o navedenim lokalitetima.

⁹ Pogledati В. Кораћ, *Мартинићи, остаці раносредњовековног града*, Београд, 2001, Ђ. Јанковић, *Српско поморје од 7. до 9. стољећа*, Београд, 2009, В. Иковић, *Археолошки локалитети на подручју општине Даниловград од праисторије до позног средњег вијека*, магистарски рад, Историјски Институт Црне Горе, Подгорица, 2017.

(Шобајић М., 2014). U radu М. Šobajića primjećuje se antikvarni pristup arheologiji pri opisu lokaliteta, starih crkvi i građevina.¹⁰ Ipak, М. Šobajić pri interpretaciji materijalnih podataka na osnovu istorijskih izvora ima dosta specifičan način logičkog zaključivanja, često je koristio narodna predanja kao pomagalo kada naiđe na karike koje nedostaju u istorijskim podacima. Tako pri tumačenju groblja na Šipkovoј glavici kaže: *На источној страни (groblja) познаје је основ црквине, и око ње много гробова назиданога с вељим плочама, мислим српско из средњег вијека. Тако и предање о гробљу у опште говори, да је ту било старинско гробље грчко јали латинско, некога знатнога манастира* (misli se na lokalitet Crkvina Pod vrh) *што је ту близу био... Па послје градско гробље града Градине. Ово историја и то као факт уважава* (Шобајић М., 2014, 62). Danas, nakon arheoloških iskopavanja lokaliteta Martinička gradina, Šipkova glavica i Crkvine Pod vrh osamdesetih godina prošlog vijeka¹¹ i revizionih iskopavanja 2015. godine¹² mahom su podaci koje je dao М. Šobajić skoro stotinu godina ranije potvrđeni, tj. da je u pitanju ranohrišćanska bazilika sa grobovima iz kasnoantičkog perioda i perioda ranog srednjeg vijeka, najvjerovatnije slovenskog stanovništva, dok je lokalitet Crkvine Pod vrh i dalje predmet neslaganja među arheolozima (Iković, 2017, 47). Odnosno, ono što je М. Šobajiću *основ црквине... i старинско гробље грчко јали латинско... мислим српско* (groblje) *из средњег вијека* danas je preciznom naučnom metodologijom definisano kao ranohrišćanska bazilika iz petog/šestog vijeka sa grobovima iz kasnoantičkog perioda i devetog/desetog vijeka.¹³

Pavle A. Rovinski je bio ruski istoričar, slavista, etnolog i geograf. U Crnu Goru je došao 10. maja 1879. godine i ostao ovdje do 1898. godine. Najbolji opis djelovanja P. Rovinskog daje Lazar Tomanović: *Није било Црногорца који није познавао Павла Руса. Није било села у Црној Гори које Ровински није проучио* (Томановић, 1932, 1). Osim toga, na poziv kralja Nikole, 1980. godine P. Rovinski je sproveo i prva arheološka istraživanja rimskog municipiuma Dokleje, a rezultate istraživanja predstavio je u četvrtom tomu publikacije *Црна Гора у прошлости и садашњости* (Радусиновић, 1996). Petar Šobajić se naslanjao na podatke koje je predstavio P. Rovinski u drugom tomu *Етнографија*.

¹⁰ Kao što se u Engleskoј крајем шеснаестог вијека појавила потреба за изучавањем старина и њихово довођење у везу са древним Британцима, као нпр. Дž. Обри и V. Стјукли. Детаљније погледајте А. Палавестра, 2011, 59 – 62. Слично се може казати за период деветнаестог вијека, када на Берлинском конгресу Црна Гора добија статус независне државе.

¹¹ Iskopavanja vodili Vojislav Korać i Janko Maglovski.

¹² Iskopavanja vodio Predrag Lutovac.

¹³ Pogledaјте извјештај P. Lutovca; P. Lutovac, *Izvještaj, Reviziona arheološka istraživanja ranohrišćanske bazilike na Šipkovoј glavici u selu Martinići kod Spuža*, Putevi kontinuiteta, Cetinje, 2015.

III

Petar Šobajić svoj rad, *Бјелопавлићи и Пјешивци*, izdat u Srpskom etnografskom zborniku 1923. godine, započinje prikazom položaja i oblasti koje pripadaju plemenu Bjelopavlići. Njegove geografske odrednice nisu uobičajene. On razdvaja oblasti po rijekama, jezerima, drugim plemenima i toponimima. Interesantan je podatak da 1920. godine u Bjelopavlicima ima 2665 domova i 14.000 stanovnika (Šobajić, 1996, 7–9). Nakon toga daje dosta detaljan geološko-morfološki i hidrografski pregled oblasti, i kod nekih mikro oblasti objašnjava u kojim uslovima živi tamošnje stanovništvo (Šobajić, 1996, 13–14). Kada govori o naseljima, (između ostalih) o jednom selu, Ravkovići, piše ovako: *У местима, као што су Павковићи, где је карсни процес био јачи и оним, где је земљиште разбијено потоцима, као што је случај у Мартинићима, сеоске су куће поређане у мањим групама. Свака од њих има своје име и по неколике чине једно село. Након тога каже: Ако у селу живе два или више братстава, онда су куће обично разбијеног типа.* (Šobajić, 1996, 14). Tu se vidi znatan uticaj J. Cvijića na kategorizaciju naselja, odnosno sela. P. Šobajić koristi čuveno *Uputstvo za proučavanje sela*.¹⁴

Međutim, tema (i teza) koju je predstavio P. Šobajić, a koja je najinteresantnija, data je u četvrtom poglavlju u kojem se bavi stanovništvom plemena. Na osnovu svojih istraživanja, autor je dao tezu o tri različite etničke grupe koje su živjele na prostoru Bjelopavlića: Španji, Lužani i Bjelopavlići (koji se dijele na Dukadžince i novije doseljenike) (Šobajić, 1996, 26).

P. Šobajić u istraživanjima koristi metodologiju koja podrazumijeva obilazak područja istraživanja (u njegovom slučaju nekoliko puta), zapisivanje predanja od stanovništa koje se tu nalazi, zatim obilazak materijalnih ostataka koje on klasifikuje kao ostatke Španja i Lužana i korišćenje istorijskih izvora.

P. Šobajić je tako Španje okarakterisao kao *romanizovano ilirsko stanovništvo*¹⁵ na osnovu topografskih imena (Ćafa, Tanki i Debeli Merat i Maljat, Bazagur, Višljepur u brdu Tarašu, Vlašić i rijeke Zeta (Zenta, Genta),

¹⁴ Pogledati J. Cvijić, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, Београд, 1902, 11–14.

¹⁵ Problem definicije *romanizacije* P. Šobajić nije mogao riješiti etnografskim radom, već je to njegova lična interpretacija pojma kako se to koncipiralo u njegovom vremenu na shvatanjima Teodora Momzена. Pogledati rad: V. Mihajlović, *Koncept romanizacije u arheologiji: uspon i pad paradigme*, Етноантрополошки проблеми, н. с. год. 7, св. 3, Београд, 2012. Kad P. Šobajić Španje karakteriše kao Ilire, to takođe nije dospjelo kao rezultat etnološkog rada, pogledati rad: D. Dzino, 'Illyrians' in ancient ethnographic discourse, dialogues d'Histoire Ancienne 40(2), 2014, 45-65.

koristeći se istraživanjima J. Erdeljanovića (Ерделјановић, 1926). Šobajić je zaključio da su navedeni toponimi neslovenskog porijekla, slični arbanaškim, odnosno ilirskog porijekla. Međutim, propitujući stanovništvo o Španjima, dolazio je do podataka da su starine u Bjelopavličima španjske, a u isto vrijeme rimske ili grčke. Međutim, većina stanovništva je jasno odvajala Španje od Rimljana i Grka, dok se sjećaju i nekih Jaudija, koji su živjeli po gradovima (Шобажих, 1996, 52).

Pleme Malonšići, koje se pominje 1411. godine¹⁶, pa 1493. godine u povelji Đurđa Crnojevića, zatim u turskim zapisima petnaestog vijeka, do sedamnaestog vijeka, kada se više ne spominju, smatraju se potomcima i jednim od plemena Španja. Tako P. Šobajić daje tezu o postojanju brojnih španjskih plemena koje su zatekli Lužani (prvi Sloveni) koji su došli na područje Bjelopavlića, koji su se i pomiješali sa Španjima (Шобажих, 1996, 53–54). Španjima se bavio i J. Kovačević, koji ih je posmatrao kao relikte Avara (Ковачевић, 1967, 288).

Drugu etničku grupu P. Šobajić naziva Lužanima. Za njih kaže da su *најстарију Срби који су дошли онамо сигурно још у вријеме инвазије... Кад су дошли, они су онде затекли Шпање, старо илирско становништво и с њима су се измешали* (Шобажих, 1996, 54). Nejasno je na koju invaziju autor ovdje misli, da li pod invazijom misli na seobu naroda u kasnoantičkom/ranovizantijskom periodu ili doseljenje Srba i Hrvata u sedmom vijeku, na osnovu zapisa K. Porfirogenita. Međutim, o tome će biti kasnije riječi. P. Šobajić identifikuje veoma precizno i opisuje koje porodice pripadaju Lužanima i kao primjer navodi bratstvo Simonovića (Шобажих, 1996, 31). Lužani su živjeli na području cijelih Bjelopavlića, osim na području Kosovog Luga, gdje su živjeli Malonšići. Osim na području Bjelopavlića, Lužani su geografski registrovani i u Piperima, Nikšićkoj Župi i sjevernom dijelu Podgorice, odnosno području koje se naziva Luška Župa, o kojoj piše nepoznati prezbiter (Мијушковић, 1967, 226). Lužani se pojavljuju u istorijskim zapisima u petnaestom vijeku, kao Luxeni ili Luxani koji naseljavaju župu Lusca (Luscha giora) (Ковачевић, 1967, 320). Kako i sada postoje bratstva¹⁷ koja su potomci Lužana, po predanju, Bjelopavlići ih, po Šobajiću, razlikuju po fizičkim osobinama, po tome što su manje razvijeni,

¹⁶ Te godine se prvi put spominju i Bjelopavlići, kada zajedno sa Ozrinićima, Malonšićima i Maznićima napadaju dubrovački karavan. Pogledati M. Пуцић, *Споменици српски од 1395. до 1423.* Београд, 1858. Копија оригиналног документа се налази у Завичајном музеју у Данилвограду.

¹⁷ Bratstvo je prva karika plemena. Pod plemenom podrazumijevamo, osim srodstva, izvjesnu teritoriju koju naseljavaju bratstva koja podrazumijevaju krvno srodstvo članova. Najslabija organizacija narodnog života u Crnoj Gori se može porediti sa engleskim *clan* koji je prisutan u Škotskoj. Pogledati П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости, Том II – Етнографија*, ИЦ Цетиње, Цетиње, 1994, 108 – 118.

glava im je mala i obla, crnomanjasti su i govore potmulo. Sa psihičke strane, navodi, odlikuje ih potištenost (Шобајић, 1996, 55).¹⁸

Što se tiče treće etničke grupe koju opisuje autor, ovaj rad se neće njima baviti (M. Шобајић, 1888, Šaletić, 1996).

Autor ne spori doseljavanje Slovena, međutim, interesantan je izraz koji koristi: invazija (Шобајић, 1996, 54). P. Šobajić nije precizan, te ne možemo pouzdano tvrditi na koji period misli. Možemo pretpostaviti da se misli na sredinu šestog vijeka, jer drugi autori navode upade velikih masa Slovena na područje donjeg Dunava, u periodu Gotskog rata (535–536), kada Bugari, a zatim Sloveni u sve većim masama prodiru na Balkan (Станојевић, 1926, 17) odnosno kada Sloveni preplavljaju cijelo Balkansko poluostrvo, mahom ga pljačkajući u doba Justinijana, dok su ga naselili permanentno početkom sedmog vijeka (Острогорски, 2017, 106, 120).

Jos jedan podatak koji pruža P. Šobajić o Lužanima, a koji nam može biti od pomoći pri razlučivanju vremenskog perioda (odnosno Šobajićevoг *времена инвазије*) jeste etnička atribucija Lužana. Autor Lužane definiše kao *најстарију Срби који су дошли...* (Шобајић, 1996, 54), što nas pomjera na početak sedmog vijeka, ako uzmemo podatke iz glave 32 *DAI*, u kojoj se veli da su Srbi naselili oblast Srbije, Paganije, i tzv. zemlje Zahumlja i Travunije, te zemlju Kanalita (Porphyrogenitus, 1967, 153). Ako bismo uzeli podatke K. Porphyrogenita kao pouzdane, morali bismo se i osvrnuti na glavu 35 *DAI* koja opisuje Dioklitiju kao napuštenu zemlju koja je ponovno nastanjena u vrijeme cara Iraklija (Porphyrogenitus, 1967, 165), ali bez preciznog određivanja plemena koje je naselilo ovu oblast. O problematici određivanja etničkog pripadništva Diokletijanaca pisali su razni autori, a teze se kreću od pretpostavke da je pripadnost srpska, hrvatska, ali i zasebna, crnogorska (Ковачевић, 1967, 291–300, Komatina, 2014, Scholz, 1970, 111, Kulišić, 1980, Rotković, 1995)

P. Šobajić očigledno prati narativ *DAI*, iako se ne poziva na njega u djelu, ipak ga spominje u jednoj rečenici, kada govori o svojem stricu Maksimu i njegovim amaterskim arheološkim otkrićima između kojih Maksim nastoji da dokaže da je Martinićka gradina jedan od tri Porphyrogenitova grada (Шобајић, 1996, 75). Pošto je etnološkim i antropološkim istraživanjima ustanovio da su Lužani bili prvi Sloveni koji su naselili oblast Bjelopavlića,¹⁹ on ih u etničkom i identiteskom smislu poistovjećuje sa Srbima na osnovu

¹⁸ Ovdje se može uočiti oblik korišćenja rasijalizma, što je bilo uobičajno za vrijeme u kojem P. Šobajić djeluje (vidi str. 8 za drugi predlog), pogledati rad: M. Milosavljević, *Niko Županić i konstrukcija jugoslovenske etnogeneze/Niko Županić and the construction of Yugoslav ethnogenesis*, Етноантрополошки проблеми, н. с. год. 8, св. 3, 2013, Београд.

¹⁹ Osim Kosovog Luga, gdje su Španji, odnosno kasnije pleme Malonšići bili većinsko stanovništvo još dugo nakon dolaska Lužana.

jedinog istorijskog izvora koji je u naučnoj javnosti relevantan za taj period, tj. *DAI*. Interesantno je da drugi istorijski izvor, Ljetopis popa Dukljanina (*Gesta Regum Sclavorum*)²⁰ P. Šobajić (izgleda) ne uzima za pouzdano, spominjući samo ostatke masivnog zida u Jovanovićima koji je napravljen tehnikom suvozida i zove ga *Dukljaninova međa* (kako ga tadašnji, a i sadašnji stanovnici nazivaju), koja je ustvari bila stara granica Zete (Šobajić, 1996, 70).²¹ O ovom djelu i autoru djela postoje i danas velike nesuglasice i sporenja u naučnoj javnosti. Neki autori, poput Slavka Mijuškovića, skoro u potpunosti odbacuju vjerodostojnost ovog spisa, smještajući njegov nastanak u petnaesti vijek (Mijušković, 1967), dok drugi, poput Eduarda Peričića, cijene visoko ovaj spis i njegovu vjerodostojnost, smatrajući da je autor bio Grgur Barski, koji je napisao djelo u dvanaestom vijeku (Peričić, 1998). Za razliku od njih, Tibor Živković je došao do zaključka da je spis nastao u ranom četrnaestom vijeku, i da se pisac zvao Rudiger, te da je u Splitu obavljao veću crkvenu dužnost, dok je u Baru vršio dužnost arhiepiskopa dukljansko-barske crkve, dodajući da je u pitanju istorijski spis koji ima za cilj da osnaži političke želje naručioca (Pavla Šubića, jednog od najmoćnijih hrvatskih vlastelina tog vremena) (Živković, 2009 II, 373). Takođe, neki autori, poput Bujana, smještaju ga u sedamnaesti vijek (Bujan 2006), dok Stefan Trajković smatra da je priča o Vladimiru i Kosari devetnaestovjekovni moderni, romantičarski narativ originalne priče (Trajković, 2014).

Ukratko, ideje Petra Šobajića se mogu sumirati na sljedeći način.

U monografiji *Bjelopavlići i Pješivci* on navodi podatak da su se na prostoru Bjelopavlića smijenile tri različite *etničke grupe*, odnosno Španji, Lužani i Bjelopavlići (Dukađinci). Osim za Bjelopavliće, periodi u kojem su živjeli Španji i Lužani nisu precizno navedeni. Za Španje kaže da su bili *врло стари народ*, dok za Lužane kaže da su došli u *вријеме инвазије*. Što se tiče Bjelopavlića, koji nisu tema ovog rada, za njih daje dosta precizne podatke u periodu od dolaska Bijelog Pavla pa do kraja dvadesetog vijeka (Šobajić, 1996, 18–26, 81–103).

Kada govori o etnicitetu ovih grupa, P. Šobajić klasifikuje Španje kao romanizovane Ilire, Lužane kao prve Slovene, odnosno Srbe, a Bjelopavliće kao Srbe koji su se doselili iz Dukađina, od kojih je prvi bio Bijeli Pavle, sa četrdeset konjanika (Šobajić, 1996, 94).

U radu P. Šobajića nailazimo i na neke oblike rasne antropologije. Kako je već napomenuto, kada govori o Lužanima, klasifikuje ih kao: manja

²⁰ O ovom djelu i autoru djela postoje i danas velike nesuglasice i sporenja u naučnoj javnosti. Pogledati T. Živković, *Gesta Regum Sclavorum II*. Београд – Никшић, 2009, С. Мijušković, *Љетопис попа Дукљанина*, Титоград, 1967, за drugačiji pogled E. Peričić, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog*, Bar, 1998, takođe J. Ковачевић, 1967.

²¹ Ovaj zid prvi spominje Vuk Stefanović Karadžić, koji ga naziva Međa Vuka Manitoga.

razvijenost, obla i mala glava, crnomanjastost i potmulji govor, dok su psihički potišteni, što za period nakon Prvog svjetskog rata nije bilo neuobičajeno (Milosavljević, 2013, 719–721). Međutim, mislim da je i na ovu opservaciju P. Šobajića presudno uticala Cvijićeve ideja o *psihičkim tipovima*, odnosno da su različite i preinačene psihičke osobine vezane za oblasti, koje su *geografski individualisane* (Палавестра, 2011, 156).

Baveći se doseljavanjem Slovena na Balkansko poluostrvo, P. Šobajić se oslanja na K. Jiričeka koji u *Istoriji Srba* jasno kaže da у то бурно време (sedmi vijek) *спустили су се Словени јужно од Дунава у провинције које, већ одавно, беху ненасељене*. (Јиричек, 1952, 65). P. Šobajić je izričit: *Кад су дошли, (Луžани, који су Словени) они су онде затекли Шпање... и с њима се помешали. Какав је однос био између Срба и њих могло би се нагађати, али једно стоји, да су те две етничке групе живеле онде помешано... Процес стапања између ове две групе извршио се врло давно*. (Шобајић, 1996, 54, 81).

Na kraju, istorijski izvori o kojima je upoznat P. Šobajić, a koje rijetko spominje u djelu, jesu *DAI* od K. Porfirogenita i *Gesta Regum Sclavorum* od anonimnog prezbitera (Ljetopis Popa Dukljanina).

IV

Najinteresantniji rezultati koje predstavlja P. Šobajić jesu upravo „njevogve“ dvije etničke grupe koje su živjele na prostoru Bjelopavlića prije istomimenih Bjelopavlića koji se, kako smo rekli, prvi put pojavljuju u pisanim izvorima 1411. godine, i čija istorija je većim dijelom razjašnjena u akademskoj i naučnoj javnosti, dok se Lužani spominju posljednji put 1455. godine, zajedno sa Bjelopavlićima, Malonšićima i Pješivcima kao potpisnici ugovora koji potpisuje Stefan Crnojević sa Mlecima (Šaletić, 1996, 25).

S druge strane, dvije Šobajićeve etničke grupe jesu dio problematike doseljavanja Slovena u balkanske provincije, u ovom slučaju rimske provincije Praevalitane.

Razlučivanje identiteta stanovnika Zapadnog Balkana i danas je jedno od najaktuelnijih pitanja u naučnim disciplinama koje se bave ovim problemom. Najrelevantniji do sada istorijski izvor za proučavanje Slovena i slovenskih plemena na Balkanu je svakako spis cara K. Porfirogenita *O upravljanju carstvom (De Administrando Imperio)*. U Srbiji, rodonačelnik srpske kritičke historiografije bio je Ilarion Ruvarac, zatim slijede Stojan Novaković i Ljubomir Stojanović. Taj period južnoslovenske historiografske škole odlikovala je u osnovi njemačka istorijska škola po svojim kritičkim uzorima, proučavala *DAI* teme po crno-bijelom obrascu, tačno – netačno, poput rješavanja tautologije (Živković, 2012a, 202). Nakon njih, sljedeći talas istoričara

koji se bavio *DAI*-om jesu S. Stanojević, V. Ćorović, G. Ostrogorski, B. Ferjančić. T. Živković smatra da tek od B. Ferjančića počinju moderna istraživanja *DAI*, najviše zbog njegovog dubokog kritičkog pogleda na zbirku Porfirogenitovih vijesti o Slovenima, te da je B. Ferjančić precizno odredio dokle se smjelo ići u zaključcima, a dokle u pretpostavkama (Živković, 2012a, 203). Većina autora tog vremena smatra da provincije jesu bile opustošene, odnosno da su Sloveni zatekli tzv. *praznu kuću* koju su masovno naselili u sedmom vijeku (Dzino, 2009, 37)²², ili da je odnos Slovena i domorodaca bio u korist Slovena, te da domorodačka populacija nema bitnu ulogu od sedmog vijeka, čak i da je krajem šestog i početkom sedmog vijeka nastao *potpuni etnički preokret*, te da se skoro cijelo Balkansko poluostrvo pretvorilo u slovenske zemlje (Острогорски, 1979, 9). Izuzetak možemo napraviti u slučaju S. Stanojevića, koji sam piše u trećem prepravljenom izdanju *Istorija srpskog naroda*, da način slovenske kolonizacije nije poznat u svim pojedinostima, te da su velike etničke promjene završene tek krajem osmog i početkom devetog vijeka (Станојевић, 1923, 33–34).

U Crnoj Gori P. A. Rovinski je prvi koji je napisao opsežnu istoriju Crne Gore u prvom tomu njegove publikacije *Црна Гора у прошлости и садашњости*. Rovinski se pri pisanju istorije Crne Gore najviše poziva na Dimitrija Milakovića, istoričara i ličnog sekretara vladike Petra II Petrovića Njegoša, sa posebnim osvrtom u predgovoru u kom naziva njegov rad jedinim naučnim djelom, iako nije cjelovit (*Историја Црне Горе* je izdata 1856. godine u Zadru) (Ровински, 1994, 251). Rovinski u suštini daje podatke koji mnogo ne odudaraju od kasnijih istoričara, međutim, u kontekstu Šobajićevog djela on nudi dvije interesantne premise. Prva je da Romejsko carstvo poziva Slovene u pomoć protiv Avara, te da njihovo mirno zadržavanje i naseljavanje na Balkanu implicira da su *они већ били познати онима што су их позвали* (Ровински, 1994, 262). Druga interesantna premisa tiče se Lužana, Rovinski pita da li je Lusca koju pomnije doklejski prezbiter Luštica u Boki ili *да то нијесу Лугови, одакле је древно становништво у Бјелопавлићима – Лужани?* (Ровински, 1994, 265). M. Šobajić u rukopisu *Брдска слобода* prenosi predanje o dolasku Bijelog Pavla (rodonačelnika Bjelopavlića) u Bjelopavliće i njegov susret sa Lužanima: *Пошто одбију Турке* (misli se na 1389. godinu i Kosovski boj), *Павле се настани међу Лужанима, ту се и ожени кћером бана Лужанина*,

²² Navodim citat D. Dzina kako se ne bi pomislilo da autor zagovara ovu ideju: *Za vizualizaciju hrvatskoga dolaska u 7. stoljeću vrlo je utjecajan nitko drugi doli Franjo Rački i njegov slikovit prikaz hrvatskoga „naseljavanja prazne kuće“, koji je poslužio kao temeljna metafora na koju su potonje generacije znanstvenika gradile svoja viđenja prošlosti. Udio i uloga indigene populacije u promišljanju najranijega hrvatskog identiteta uglavnom je bila minimizirana ili čak potpuno isključivana iz povijesnih narativa.*

koji nije imao muškoga poroda, te tako banovina ostane na Pavla. Он је имао бијелу косу, а био је јунак и лијеп ка' вила... Они (Lužani) су били безбожни људи, па их проклео св. Сава, те се покољу међусобом, и нестане их (М. Шобацић, 1888, 4). М. Šobajić даље у рукопису polemише о самом Бијелом Павлу, што није предмет овог рада. За нас је важно да се у свакој verziji predanja i покушаја реконструкције личности Бијелог Павла spominje njegovo pristizanjej међу Lužane, koji nakon njegovog dolaska nestaju.

Nakon Drugog svetskog rata, 1967. godine izlazi prvi tom *Istorije Crne Gore*. Autori ovog kapitalnog djela bili su Milutin i Draga Garašanin, koji su bili zaduženi za period od praistorije do kasne antike, dok je period od kasne antike do srednjeg vijeka bilo povjereno Jovanu Kovačeviću. O periodu doseljavanja Slovena, J. Kovačević se poziva na podatke iz *DAI*, ali i na podatke iz *Ljetopisa Popa Dukljanina*, pokušavajući poređenjem podataka iz ova dva izvora da objasni period ranog srednjeg vijeka na prostoru Crne Gore (Ковачевић, 1967, 290–422). On navodi da su prilikom naseljavanja Balkanskog poluostrva Južni Sloveni naišli na starosjedelački živalj, odnosno da su to u Praevalitani bili romanizovani i hristijanizovani Iliiri, kao i razni drugi etnički elementi, te da ovaj etnički element nije iščezao (Ковачевић, 1967, 307). U arheologiji, sa stanovništa kulturno-istorijske metodologije, nosioci Komani–Kroja kulture, ubicirane oko Skadarskog jezera, su bili tretirani i interpretirani kao etnicitet. Jedan od prvih crnogorskih arheologa, Pavle Mijović, ovu kulturu je interpretirao kao ostatke gvozdenodopske populacije sa latenskom osobenošću, dok je nakit sa Mijela dovodio u vezu sa Keltima (Mijović, 1970, 30). Videni su takođe kao romanizovano stanovništvo koje je preživjelo doseljenje Slovena (Milošević, 1989, 347–362) ili kao hristijanizovani Romani koje spominje K. Porfirogenit (Garašanin, 1998, 336). Olivera Velimirović-Žižić, koja je i sama iskopavala nalazišta ove kulture na prostoru Crne Gore (okolina Skadarskog jezera) vidjela ju je kao slovensku (Velimirović-Žižić, 1996).

Т. Živković, jedan od najpoznatijih medijavelista s kraja dvadesetog i početka dvadeset prvog vijeka, polemíše da su u šestom vijeku, u vrijeme Justinijanove obnove, gradovi bili ponovo naseljeni okolnim seoskim stanovništvom, te da se u sedmom vijeku događaju dva naleta Slovena; između 614. i 620, kada Sloveni naseljavaju okvirno današnju Grčku i nakon 626. godine kada naseljavaju, po podacima K. Porfirogenita, Srbiju, Paganiju, Zahumlje, Travuniju i Konavle (Живковић, 2000, 65–109). Međutim, autor je skeptičan prema podatku K. Porfirogenita kada je u pitanju preplavljivanje sjevernog i središnjeg Ilirika Slovenima početkom sedmog vijeka, i smatra da nije sasvim pouzdan (Живковић, 2000, 104). Najinteresantnije gledište je svakako da su Srbi sa ostalim slovenskim plemena (Travunjani, Zahu-

mljani, Neretljani, Kanaliti) u vrijeme naseljavanja, malo pleme, dobro organizovano i na čelu saveza plemena, dok se prijeslovensko stanovništvo povuklo prema planinskim i manje pristupačnim predjelima (Живковић, 2000, 111–115).

Novi autori, baveći se pitanjima etničkih grupa na području Crne Gore, daju i potpuno nove interpretacije. Tako npr. Radosav Rotković, sredinom devedestih godina prošlog vijeka, u opširnoj knjizi *Odakle su došli preci Crnogoraca?* na osnovu onomastičke građe tvrdi da su Diokletijanci u stvari doseljenici iz slovenskih plemena Veleta, kasnije Ljutića i Obodrita koji su u drugoj polovini šestog vijeka naselili prostor provincije Praevalitane (Rotković, 1996, 278). Međutim, nema apsolutno nikakvih podataka o naseljavanju Veleta (Veneta) na područje Balkana, ni u pisanim, ni u arheološkim podacima. Jedino slovensko pleme koje se spominje da vrši upade na prostor Ilirika jesu Sklaveni, o kojima pišu Prokopije, Menandar, Pavle Đakon i Jordanes (Wood, 2015, 55–60).

Arheolog Đ. Janković se takođe intenzivno interesovao za područje Crne Gore tokom perioda doseljavanja Slovena, a svoje rezultate istraživanja objavio je u monografiji *Српско Поморје од 7. до 10. столећа*. Đ. Janković se u ovom djelu primarno poziva na *DAI*, i daje pregled etničkih grupa koje su naseljavale područje Crne Gore, na osnovu materijalne kulture koju im pripisuje, samim tim i područja Bjelopavlića, te je prepoznao Srbe ili Slovene (tu se ubrajaju i Diokletijanci) kao dominantne stanovnike, zatim Latine u primorskim gradovima, eventualno Grke upravo u Bjelopavlićima, na osnovu ikonostasa u bazilici na Martiničkoj gradini (kao službenike ili vojno prisustvo), kao i Crvene Hrvate kao nosioce pomenute Komani-Kroja kulture (Јанковић, 2007, 173–211).

Noviju interpretaciju nudi Mladen Zagarčanin, koji nosioce kulture Komani-Kroja tumači kao naseljenu vojničku grupaciju sa određenom hijerarhijom, pridošlu u sedmom vijeku, koja ima zadatak da čuva vojne punktove od skadarskog basena preko sjeverne Albanije do Ohrida i Afione, praveći neku vrstu limesa prema Porfirogenitovim Diokletijancima (Zagarčanin, 2019, 142–143).

DAI se u naučnoj historiografiji i dalje uzima kao najpouzdaniji i najrelevantniji istorijski izvor za proučavanje Slovena i njihove pojave na Balkanskom poluostrvu (Живковић, 2002), međutim u novije doba pojavljuju se autori sa novim percepcijama modela identiteta u ranom srednjem vijeku, kao i otvorenosti za ukrštanje srodnih disciplina – arheologije i etnologije sa istorijom i klasičnom filologijom. Prvi koji je dao novu percepciju o istorijskim procesima i etnogenezi Slovena je Florin Curta. Za njega, Sloveni ne predstavljaju poseban etnos ili narod koji je u sedmom vijeku velikom migracijom naselio maltene *prazan prostor* nekadašnje provincije Iliri-

kum, već zajednički naziv za heterogena plemena transdunavske populacije u šestom vijeku, koja su postali *Sloveni* kao etno-politička kategorija, smišljena od strane Vizantije (Curta, 2001, 335). Sličnog mišljenja je i Danijel Dzino, kritički se osvrćući na tvrdnje K. Porfirogenita vezane za sedmi vijek, objašnjava da Porfirogenit daje podatke koji su bliski njegovom ličnom interesu, tj. svoju ličnu percepciju i mišljenje, koje je uslovljeno ideološko-identiteskim diskursom njegovog vremena, te da *DAI* suštinski daje relevantne podatke za vrijeme u kom car živi (deseti vijek), ne za sedmi (Dzino, 2010, 116). Iako ove ideje unose svježinu i novi pristup tumačenju perioda doseljavanja Slovena, one za istraživače koji se bave pitanjem porijekla Slovena i njihovim pojavljivanjem na prostoru provincije Ilirikum predstavljaju ambiciozan i (ne)primamljiv pristup (Janковић, 2015, 154) te skoro pa neprihvatljiv (Živković, 2012a, 204).

D. Dzino se pita, ako narativ K. Porfirogenita o nasilnom zauzimanju Salone nije arheološki potvrđen, odnosno da su razlozi *utihnuća* Salone mnogo kompleksniji, ako su Porfirogenitovi podaci o Dioklecijanu kao osnivaču Salone i Dokleje netačni, zašto bismo vjerovali priči o naseljavanju Slovena (Dzino, 2009, 38). U polemici oko arheoloških materijalnih tragova Slovena i ostalih etničkih grupa (fibule, nakit, kopče), Dzino smatra da korišćenje određenih grobnih priloga ne svjedoči etnicitet ili identitet samih pokojnika, nego način na koji se taj identitet pokazivao za života (Dzino, 2009, 39).

Upravo P. Šobajić pravi *proto ideju* o mogućnosti revidiranja interpretacije perioda doseljavanja Slovena.²³ Problem migracionističke teze o masovnom doseljavanju Slovena jeste potpuno zanemarivanje prijeslovenske populacije u balkanskim provincijama, često je posmatrajući simplifikovano kao populaciju romanizovanih Ilira (Dzino, 2010, 214). Šobajićeva teza o postojanju prijeslovenske populacije koju on naziva zbirno Španji, jeste upravo trag koji treba slijediti.

Sada smo u mogućnosti da se detaljno osvrnemo na podatke koje saopštava P. Šobajić, a krenućemo od Lužana, pa unazad do Španja.

Primamljivim idejama o kojima govori Petar Šobajić neophodno je pristupiti kritičkom oštricom arheologije kao multidisciplinarne nauke. U tom smislu njegova se znanja ne postavljaju kao izvor *narodne istine*, već kao važna zapisana usmena tradicija koja može biti kritički suočena sa raznovrsnom arheološkom i istorijskom evidencijom.

²³ Ne treba zaboraviti pleme Malonšići, koji su po P. Šobajiću španjsko pleme koje se u izvorima pojavljuje do šesnaestog vijeka.

1. Lužani

U polemici oko formiranja plemena Bjelopavlića Šobajić dolazi do sljedećeg zaključka. Prije Kosovske bitke, krajem trinaestog ili u prvoj polovini četrnaestog vijeka, Bijeli Pavle je sa četrdeset konjanika iz Dukadina došao u Bjelopavliće, te se naseljava u selu Sretnji. Ubrzo se njegova grupa namnožava i stupa u borbu sa Lužanima, te ih poražava. Šobajić spominje da se oko lužanske crkve na Jelenku nalazi velika količina *мраморја лужанскога* (Шобажих, 1996, 94). U Bjelopavlicima i danas postoje materijalni tragovi koje P. Šobajić smatra za lužanske, pa ćemo ovdje navesti neke od njih. Za selo Rošci, u sjeveroistočnom dijelu Bjelopavlića, poznaju se tri crkvine i tragovi starih kućišta. To je bilo veliko lužansko selo. U Potočilu, isto sjeveroistočnom dijelu, nalaze se tragovi stare crkve za koju se kaže da je bila manastir u lužansko doba. Za Petrušinoviće, koji se nalaze u Slatini, P. Šobajić kaže da su tu bez sumnje Lužani stanovali, a tragovi starih naselja, crkvena, groblja, kućišta itd. su izgledno lužanski, jer narod u Petrušinovićima slabo o njima zna. U Jelenku, za crkvu sv. Nikole navodi da je bila saborna crkva Lužana. U Martinićima postoje mnogi tragovi starih naselja, između kojih je i banovo Gostilje, koje je pripadalo lužanskom banu Stolu. Nalazi se i crkvena sa grobljem sa velikim pločama na tom mjestu (Шобажих, 1996, 63–73).

U susjedstvu Bjelopavlića nalaze se Pješivci. To je oblast sjevernog dijela zetske udoline. Šobajić u dijelu o postanku plemena Pješivaca smatra da je ime plemena nesumnjivo srpskog (slovenskog) porijekla, odnosno od staroslovenske riječi plješav (go, ćelav).²⁴ Za Pješivce Šobajić kaže da su od vremena doseljenja (vremena invazije) do petnaestog vijeka lužansko pleme, a onda su ih uskoci i doseljenici potisli, te je ostalo samo šest malih bratstava sa trideset četiri kuće, odnosno 5% cijelog stanovništva (1920. godina) (Шобажих, 1996, 174).

Nažalost, kako nam saopštava P. Šobajić, sudbina Lužana je tužna. I u Bjelopavlicima i u Pješivcima, nakon dolaska doseljenika u poznom srednjem vijeku, Lužani imaju najteži položaj u plemenima. Teško se može išta saznati o njihovim običajima, tradiciji i prošlosti, jer ih se njihovi potomci ne drže i ne pridaju im značaja (Шобажих, 1996, 185). U Bjelopavlicima doznajemo sljedeće: jedno lužansko bratstvo stanuje u Kosovom Lugu, kuće su im siromašne. Bave se zanatima, prave grnčariju i bave se drndanjem vune. Za razliku od Bjelopavlića koji svi slave sv. Petku, oni slave sv. Simo-

²⁴ Plješivcima ih naziva Đurađ Crnojević u zapisu iz 1492. godine: плѣшиваць, zatim tursko pismo iz 1689. spominje ih kao Plešivci, a Vuk Karadžić kao Plješivci (Шобажих, 1923, 171,172).

na (Шобажих, 1996, 126–127). Na prostoru Bjelopavlića i Pješivaca nalaze se kamene gomile, ili tumuli. Arheološka iskopavanja posljednjih decenija utvrdila su da se radi o načinu sahranjivanja bronзаног i gvozdenog doba (Lutovac, 2014), mada treba imati u vidu da ih je istraživano svega nekoliko, dok ih je registrovano u Bjelopavlicima do sada 115, što kamenih, što zemljanih (Iković, 2017, 33). Da su svi ovi tumuli isključivo korišćeni u prastorijsko doba, a da nisu ponovo korišćeni tokom srednjeg vijeka, teško je tvrditi, i ne bi trebalo isključiti tu mogućnost (Milosavljević, 2021), naročito ako imamo u vidu da se u Dalmaciji, u petom i šestom vijeku ponovo koriste preistorijski tumuli (mogile, gomile) na području Glasinca, odnosno tumuli glasinacke kulture, preciznije lokalitet Škornica u Privlaci blizu Nina (kraj petog, početak šestog vijeka) i Glavčurak kod Kašića, kao i Matakova glavica (Dzino, 2021, 65 – 66).

Osim u Pješivcima i Bjelopavlicima, Lužani se nalaze i u Piperima (oblast istočno od Bjelopavlića, zapadni dio Podgorice). Osim materijalnih tragova (groblja, crkvine) J. Erdeljanović je zabilježio da je od 984 porodice u Piperima, 217 lužanskih (Vučinić, 2017, 115). Stevo Vučinić smatra da su Lužani bili *neosporno katolici, bavili se zemljoradnjom, a stočarstvom kao pratećom privrednom granom* (Vučinić, 2017, 117–120). Isti autor za argumentaciju svojih tvrdnji koristi trobrodnu baziliku na lokalitetu Martinićka gradina, koja *svjedoči* katoličku vjeru Lužana (Vučinić, 2017, 117). Ovo je svakako pretenciozna i neosnovana tvrdnja, budući da lokalitet Martinićka gradina nije aktivan poslije desetog vijeka, najkasnije jedanaestog (Marasović, 2013, 437, Kopaň, 2001, 180–185), dok Đ. Janković na osnovu materijalnih podataka tvrdi da se život završava sredinom desetog vijeka (Janковић, 2007, 165). Po alternativnoj teoriji smatra se da Martinićka gradina strada u periodu osvajanja Dioklitije od Stefana Nemanje 1185. godine (Iković, 2017, 91). Natpis sa oltarske pregrade u bazilici na Martinićkoj gradini je pisan na grčkom i latinskom jeziku, i nema nijednog osnova za tvrdnju da je bazilika na Martinićkoj gradini katolićka ili pravoslavna. Stav T. Živkovića je optimalan i najadekvatniji, a to je da su gradovi koje spominje Porfirogenit u Dioklitiji, Nougard, Gradetai i Lontodokla (Porphyrogenitus, 1967, 165) u stvari gradovi sa crkvenom organizacijom (*kastra oikoumena*) ili gradovi naseljeni hrišćanima (Živković, 2008, 20–26).²⁵ Dalje, kako Porfirogenit za ove gradove koristi termin *megala kasta oikoumena*, trebalo bi ih posmatrati kao najraniji dio crkvene organizacije pod Rimom, a nije isključeno da je hristinizacija Diokletijanaca upravo zbog navedenog termina izvršena prije Iraklijevog vremena (Živković, 2012b, 193).

²⁵ Interesantno je da T. Živković smatra da Martinićka gradina nije Lontodokla, kako većina autora smatra, već Gradetai, a podsjetimo ovdje da je prvi Maksim Šobajić dao ovu pretpostavku.

Za religijsku pripadnost Lužana ne može se ništa tvrditi, a da bude pouzdano. Predanje o njima kaže da im je zborna mjesto bila crkva sv. Nikole kod Jelenka, te da su bili hristijanizovani, međutim nakon određenog vremena su postali bezbožni i toliko presilili, da im je sveštenik morao pred crkvu naferu iznositi, te su je tu nabadali kopljem i tako jeli (Шобајић, 1996, 27). M. Šobajić tvrdi da su Lužani bili bogomili (M. Шобајић, 1888, 27), dok jedini potencijalni materijalni trag koji bi nagovijestio religijsku pripadnost Lužana nalazimo upravo na groblju u neposrednoj blizini crkve Sv. Nikole. Naime, prilikom kopanja za potrebe mještana, nailazilo se na pokojnike koji su ležali u drugačijem smjeru nego kod pravoslavnog običaja (Šaletić, 1996, 144). Iz žitija župana Nemanje saznajemo da se među srpskim stanovništvom ukorijenilo bogumilstvo (Ровински, 1994, 352), međutim, nema još uvijek nikakvog osnova za bilo koju eksplicitnu tvrdnju o religijskoj pripadnosti Lužana.

Na području Bjelopavlića istraživana su samo dva lokaliteta koja hronološki odgovaraju periodu Lužana, a to su već pomenuta Martinička gradi- na i lokalitet Šipkova glavica, jednobrodna bazilika sa tri bočne prostorije, koja se nalazi na 100 m udaljenosti od Martiničke gradine. Nažalost, i ovaj lokalitet je sumarno istraživan osamdesetih godina prošlog vijeka, a prioritet pri iskopavanju su bili arhitektonski ostaci bazilike. Revizionarna iskopavanja 2015. godine su, između ostalog, kratko konstatovala nekoliko grobnica. U pitanju su grobne konstrukcije rađene od nepravilnih kamenih ploča sa grobnim obilježijima, koje pripadaju devetom ili desetom vijeku, vremenu pokrštanja Slovena.²⁶ P. Šobajić nam daje podatke da je između ove bazilike na Šipkovoј glavici i lokaliteta Crkvine Pod vrh (villa rustica) bio veliki grad, da su se poznavali tragovi mnogih kuća. I dodaje: *Било је у том граду кажу толико кућа, да је мачак могао с крова на кров прећи цео град* (Шобајић, 1996, 76). Kako je već rečeno, T. Živković posmatra Lontodoklu, Gradetai i Nougard kao *megala kasta oikoumena*, za razliku od travunjskih i zahumaljskih *kasta oikoumena*, čime se naglašava da su ova tri grada tri crkvena sjedišta pod Rimom, ne veliki naseljeni gradovi kako se godinama tumačilo (Živković, 2012b, 193). Ovaj dragocjeni podatak T. Živkovića daje potpuno novu dimenziju u pogledu diokletijanskih gradova (sjedišta), jer se do sada uporno insistiralo na terminu veliki naseljeni gradovi. Lokalitet se sastoji od bedema, tri polukružne i jednom pravougao- nom kulom i tri kapije od kojih je jedna branjena sa dvije polukružne kule, dok su druge dvije i same u obliku kula. U središtu se nalazi Pazarište, čiji trapezoidni oblik podsjeća na administrativni centar, a pored ovog objekta je trobrodna crkva koja se sastoji od narteksa, glavnog broda sa amvonom,

²⁶ Iz izvještaja P. Lutovca, rukovodioca istraživanja.

oltarskim prostor i ciborijumom. Sjeverni brod je u stvari baptiserijum, dok je južni brod u stvari paraklis. Samim tim, opažanje P. Šobajića da se radi o *gradu* Luške župe (Шобажіћ, 1996, 75) može se ocijeniti kao relativno pouzdan, jer su ove župe postojale i u trinaestom vijeku (Živković, 2009 II, 251), a i u četranestom, odnosno 1318. godine, dok se u petnaestom vijeku kao njeni stanovnici pominju Luxeni, Luxani (Ковачевић, 1967, 320), odnosno Lužani.

Na ikonostastu u bazilici na Martiničkoj gradini spominje se Petar, dioklitijski arhont iz desetog vijeka, kojeg pominje dioklejski prezbiter kao vladara Zete. T. Živković smatra da upravo u ovom poglavlju prestaje politički konstrukt prezbitera, te da on koristi konkretan izvor (Žitije kralja Vladimira) (Živković, 2009 II, 261). Osim pisanog traga, pronađen je pečat arhonta Petra od strane G. Šlamberga, koji daje na snazi ovom podatku (Schlumberger, 1884, 433–434), dok je nedavno pronađen još jedan pečat arhonta Petra, od usijanog olova, na lokalitetu Oblun kod Skadarskog jezera (Zagarčanin, 2015b, 2). M. Zagarčanin smatra da je, pored Skadra, mjesto stolovanja arhonta Petra bilo i na Martiničkoj gradini (Zagarčanin, 2015b, 3).

Međutim, na aversu pečata je Bogorodica koja drži medaljon Hrista, dok su sa strana dva krstoobrazna monograma. Upravo ovi dekorativni monogrami ukazuju na dekorativne elemente sedmog ili osmog vijeka, što bi ukazalo da iako Dioklitija prolazi kroz smutna vremena, vizantijska vlast je i dalje prisutna, faktički ili ne (McGeer, Nesbitt, Oikonomides, 2005, 155). Prilog ovome jeste da kada Porfirogenit govori o Diokletijancima, on ne govori kojem slovenskom plemenu oni pripadaju (Živković, 2012b, 161). Šobajić Lužane identifikuje sa prvim Slovenima koji su došli na prostor Bjelopavlića, odnosno šire Dioklitije, a njihov etnicitet i identitet je po njemu srpski, što se može objasniti samim vremenom u kojem je živio Šobajić, ili simplifikovanim tumačenjem Porfirogenita, gdje on pretpostavlja da Porfirogenit da bi izbjegao ponavljanje ne govori da su Diokletijanci Srbi. Ovaj vid pretpostavke se uočava i kod drugih, novijih autora (Grafenauer, 1955, 206–208, Ковачевић, 1967, 298, Ферлуга, 1968, 58)²⁷, mada neki autori putem analize segmenata *DAI* smatraju da je prvobitna podjela slovenskih plemena bila isključivo na Srbe i Hrvate, te da bi Diokletijanci prirodno pripadali plemenu Srba (Komatina, 2014, 43), dok su metodologijom tumačenja Porfirogenitovog spisa i uporedo *Ljetopisa* tako Diokletijanci smatrani Crvenim Hrvatima (Hauptmann, 1931, 21–24, Isti, 1937, 47).

Konačno, Šobajićeви podaci o Lužanima su dragocjeni. Ovaj rad je samo načeо neke od teza koje je Šobajić u svome radu predstavio. U prvom redu to je dolazak Lužana, i termin koji Šobajić koristi, *још у врјујеме*

²⁷ Iako i Kovačević kaže da je takvo tumačenje na nivou pretpostavke.

инвазије (Шобajiћ, 1996, 54). Ovaj termin je višestruko značajan, jer u djelima se autor poziva na *DAI*, čime je očigledno da je upoznat o Porfirogenitivim spisima, ali i *Ljetopisu*, koji takođe pominje na nekoliko strana, a možda najupečatljivija je ubikacija jednog dijela tzv. Dukljaninove međe (stare granice Zete) u Jovanovićima (Шобajiћ, 1996, 70). T. Živković smatra da se gotska *naježda* koja se opisuje u prvim poglavljima *Ljetopisa* ne dešava u vrijeme Anastazija, već u vrijeme Justinijana, objašnjavajući to političkim pamfletom samog prezbitera, jer bezbožništvo Anastazija, za razliku od pravednosti Justinijana, je daleko prijemčivije za opštu sliku koju sam prezbiter slika (Živković, 2009 II, 72–73). To se svakako uklapa u pouzdane istorijske podatke, jer znamo da Justinijan, a ne Anastazije, ratuje sa Goticima, između ostalog i na prostoru Dalmacije. Samim tim se postavlja pitanje da li Šobajić smatra da Lužani dolaze u šestom vijeku, kao jedna grupa Sklavena koja se naseljava na prostoru Bjelopavlića, imajući u vidu njihove upade na prostore Balkana krajem šestog vijeka (Wood, 2015, 94–95)? Ili prati Porfirogenitov narativ o mirnom doseljavanju. I na osnovu kojih podataka daje takvu indicaciju. To pitanje ostaje otvoreno. Drugi dragocjeni podatak jeste popis starih lužanskih staništa, grobalja i crkvena, koji bi trebalo da budu početna tačka budućih arheoloških istraživanja koja će, nadajmo se, dati više podataka o Lužanima. Posljednji dragocjeni podatak jeste odnos Lužana i Bjelopavlića, čije dublje istraživanje bi oplemenilo i dopunilo plemensku istoriju Bjelopavlića (u geografskom smislu).

2. Španji

Kada pričamo o Španjima, najpouzdaniji (ali ne i najprecizniji) odgovor na pitanje ko su oni bili, bio bi da je to stanovništvo s područja Bjelopavlića koje je prethodilo prvim Slovenima.

P. Šobajić nam ovako kaže: *У Бјелопавлићима ћете чути од свакога, ко иоле зна што из предања, да се најстарији народ који је живео у овом крају, звао Шпањи или Шпани... сматрају (се) за старинце и врло стари „народ“... Често старине, као гробља, кућишта, градине и др., зове народ шпањским или из шпањског доба... каже се (за старине) да су шпањске а други да су грчке или римске... За Римљане и Грке се прича да исто тако да су онде живели, па и неки Јаудије, за које кажу, да су само по градовима становали... рекли су ми да су Шпањи најстарији, а неки су рекли, да су Римљани и Шпањи били један народ* (Шобajiћ, 1996, 52).

Osim ovog podatka, Šobajić je tokom istraživanja našao još neke dodatne podatke o Španjima. Tako saznajemo za Demune, koji su živjeli u Petrušinićima, a pobili su ih Bjelopavlići u vrijeme Pavlice, pretka Pavličića.

ća, a hronološki Pavličići broje deset pasova²⁸ do Pavlice, te se smatra da se ovaj događaj zbio prije trista godina, odnosno negdje u prvoj polovini sedamnaestog vijeka (Isti, 1996, 52).

Za Jaudije sam već naveo da Šobajić prenosi predanje da su živjeli samo po gradovima (Isti, 1996, 52), što možda nešto govori o socijalnom statusu istoimenih.

Takođe saznajemo i za Malonšiče, odnosno Malonše. Za njih imamo pouzdanije podatke. U ugovoru Stefana Crnojevića na Vranjini 1455. godine Malonšići se spominju kao jedno od plemena Gornje Zete, dok pisani podatak iz 1494. godine svjedoči da su Malonšići živjeli na području Zagarača i Kosovog Luga. Šobajić ističe da je ime plemena nije slovensko (srpsko), već arbanaško, te ih svrstava u jedno od španjskih plemena (Шобажиић, 1996, 54).

Identične podatke o Španjima Šobajić je našao u susjednom plemenu Pješivaca²⁹, ali ne u istoj mjeri kao u Bjelopavličima. Jedan podatak je zanimljiv, a to je da ce bratstvo Antonovića u Dolu ranije prezivalo Šulende, da ih ima iseljenih u Ulcinju i da se za njih govori da su od Španja, te da slave Jovandan a prislužuju Đurđevdan (Isti, 1996, 153).

Šobajić zaključuje da je ime Španj bilo opšte ime nesrpskog naroda kojeg su zatekli prvi Sloveni, odnosno Lužani, kada su se doselili. Navodi da je to bio drugo ime za Ilire, odnosno romanizovane Ilire, te da se Jaudije, Demuni, Malonšići i dr., mogu smatrati španjskim plemenima (Isti, 1996, 54).

Jedan od prvih (meni poznat) koji su se bavili Španjima jeste J. Kovačević. On je na osnovu lingvistike došao do zaključka da je riječ župan avarskog porijekla, a jedan od derivata riječi župan je i span, što znači ćosav, i odgovara *mongoloidnom tipu*³⁰, čime zaključuje da na Španje treba gledati kao na relikte Avara (Ковачевиић, 1967, 288).

Božidar Drašković, profesor istorije i nekadašnji kustos Zavičajnog muzeja u Danilovgradu, pomno je istraživao Španje, oslanjajući se na Šobajićeve podatke. Tako je Jaudije smatrao za manju rodovsku zajednicu koja se brzo *romanizovala*³¹ (Mihajlović, 2012) i dobila status punopravnih rimskih građana koji su uživali privilegovani položaj i živjeli na dobro poznatim lokalitetima Sige, Zidanice, Martinička gradina i u Spužu.³² Za Demune je smatrao da su bili veća rodovska organizacija, koja je naseljavala dobro

²⁸ Pas, pasovi je u stvari generacija/e u jednom rodu. Pretežno se uzima trideset godina kao osnova za jedan pas.

²⁹ I u Pješivcima postoji predanje o Grcima i Rimljanima kao starim stanovnicima, i kao u Bjelopavličima, nekad se izjednačavaju Rimljani i Španji, ali isto kao u Bjelopavličima, nikad se ne izjednačavaju Španji i Grci.

³⁰ Sličan pristup kao sa opisom Lužana na str. 6, pogledati navedenu literaturu.

³¹ Opet problem pojma *romanizacije*, pogledati navedeni rad.

³² Mora se istaći da se ne može pouzdano tvrditi da su lokaliteti Martinička gradina i Spuž bili aktivni u doba antike i kasne antike.

poznate lokalitete na brdu Taraš, i predio između Taraša i Slatine, kao i Sretinja. Za Španje je smatrao da su posebno ilirsko pleme koje je bilo najbrojnije, a naseljavalo je područje s lijeve strane rijeke Zete, sve do (i uključujući) Pješivaca. Za Malonše je smatrao da su nakon dolaska Slovena postepeno bili asimilovani, sve do njihovog nestanka početkom šesnaestog vijeka (Драшковић, 1980, 16).

Gojko Vukčević se takođe bavio Španjima, mada ih je nazivao Švanjima ili Svanima, te smatra da je to kolhidsko, planinsko pleme skitsko-sarmatskog porijekla koje se dominantno bavilo stočarstvom, dok su bili rodovsko društvo sa običajima i tradicijom, kao i zasebnim jezikom (najbližnji gruzijskom jeziku). Migracijama su došli kao jedno od kavkaskih plemena na područje Balkana u periodu bronzanog doba, po istraživanjima G. Vukčevića. Na osnovu nalaza bronzanodopskih sjekira *južnojadranskog* tipa i lokaliteta tipa gradina autor nalazi analogije sa lokalitetima Kavkaza (Vukčević, 1992, 127). Ubicira ih sjeverno od Skadarskog jezera i navodi da se naseljavaju na ove prostore u trinaestom vijeku stare ere (Vukčević, 1992, 129–133). Sličnu tezu o skito-sarmatskom porijeklu prijeslovenskog stanovništva zastupao je i Vojislav D. Nikčević, mada je tu ubrajaio i Slovene (Nikčević, 2008, 30–585).

Gaj Ster Saini smatra da je ime Span/i grčkog porijekla (Sainty, 2019, 502).

Iz istorijskih izvora moguće je ubicirati jedno od ilirskih plemena koja su naseljavala oblast bjelopavličke ravnice, a riječ je o Dokleatima, plemenu sa trideset tri dekurije u okviru Naronskoga konventa (Pliny, 1936). Međutim, kako posmatrati ova plemena, odnosno da budem precizniji, civitates. Neka osnovna definicija bila bi da su ove civitates sastavljene od pripadnika istog ilirskog plemena na jednom regionalnom području, odnosno na etničkoj i regionalnoj osnovi (Dzino, 2005, 165). Ovim bismo mogli krenuti i u proces objašnjenja tzv. Španja s kojima nas upoznaje Šobajić. Prvo što bi trebalo istaknuti jeste da popis ovih civitates s kojima nas upoznaje Plinije Stariji jesu odraz isključivo vremena u kojem on živi (prvi vijek naše ere). Ove civitates bi trebalo posmatrati kao rimsku interesnu sferu, kao jednu od mnogobrojnih kolonija, u kojoj klasifikuju domoroce po svojoj percepciji i sa rimskog etnografskog stanovništva (Dzino, 2010, 60).³³

Šobajić smatra da su Španji romanizovano stanovništvo prijeslovenskog naroda, Pira (Шобажин, 1996, 54). U našem slučaju, takav stav i treba očekivati, budući da se prostor Bjelopavlića nalazi na trasi antičkog puta

³³ Za dublji i detaljniji prikaz ovog problema vidjeti D. Dzino, *The formation of early imperial peregrine civitates in Dalmatia: (Re)constructing indigenous communities after the conquest*, *The Edges of the Roman World* (Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne, 2014), 219-231.

Narona – Skadar, koji je i zabilježen u Pojtingerovoj tabli (četvrti – peti vijek), sa uredno označenim stanicama od kojih barem jednu (neki autori smatraju i dvije) treba ubicirati na području Bjelopavlića, a to su Sallunto XVII i Halata X (Evans, 1883, Sticotti, 1999, Mijović, 1987, Vučinić, 2014, Iković, 2017). Osim toga, dobro je poznat rimski municipium Doklea (dobio taj status u doba Flavijevaca, vjerovatno u vrijeme Vespazijana (Munro, 2013, 14)) na području gdje se Zeta uliva u Moraču.

Trebalo bi razmišljati u pravcu da se unutar samog Rimskog carstva stanovništvu otvarala prilika za pronalazak svog identiteta (Dzino, 2010, 58–0). Svakako, ne može se zanemariti proces romanizacije, ali ne u smislu da proces podrazumijeva da stanovnik osvojene provincije postaje Rimljanin. Da li se može govoriti o većem uticaju rimskog *modus vivendi* u provincijama geografski bliže samom Rimu, svakako da može, ali to ne znači *per se* da identitet stanovnika tih provincija postaje rimski, kao što je veoma problematično isticati da identitet Ilira ostaje zaseban i autentičan i nakon potpadanja pod rimsku vlast sve do dolaska Slovena.

Daleko manje podataka o Španjima nam Šobajić saopštava u uporedbi sa podacima o Lužanima. Ipak, i ovi podaci nam jesu dragocjeni, prvenstveno zbog toga što osim imena Španja, nalazimo i druga imena prijeslovenske populacije, kao što su Demuni, Jaudije i Malonše (Malonšići, koji se u pisanim izvorima pominju sve do šesnaestog vijeka). Zanimljivo je da se u narodnoj tradiciji i predanju Španji ne pominju u negativnom kontekstu, kao što je bio slučaj sa Lužanima. Jedini epitet koji se Španjima pripisuje jeste da su veoma stari narod. Materijalne tragove koji se pripisuju Španjima, kao Španjska gradina (za Spuž), Španjsko katunište (mjesto u vražegrmskoj planini), španjske crkvine i španjska groblja neophodno je sistematski istražiti, da bi se dobila jasnija slika o karakteru pomenutih nalazišta.

V

Saznanja i istraživanja P. Šobajića s početka dvadesetog vijeka, koja su prikazana u ovom radu, pokazuju ozbiljnost i, može se reći, avangardnost autora prilikom publikovanja monografije *Bjelopavlići i Pješivci*. U pogledu identiteta slovenskih naroda na Balkanu, u prošlosti, a i danas, objašnjenje ovog problema pronalazilo se uglavnom u migracijskim teorijama, odnosno masovnoj seobi Slovena u sedmom vijeku i njihovom naseljavanju na prostoru Balkana po sistemu naseljavanja *prazne kuće* (Dzino, 2009, 37). S druge strane, migracijski narativ, koji proističe najvećim dijelom iz spisa *DAI* romejskog cara K. Porfirogenita, posljednjih decenija nije adekvatno obrađivan, te su se autori beogradske vizantološke škole više bavili pokušajima da brane istinitost podataka o seobi Slovena na Balkanu, negoli kritikom samog

DAI kao istorijskog izvora (Živković, 2012a, 204). U Hrvatskoj je načelno prihvaćena teza o seobi Hrvata ne u sedmom, već u devetom vijeku, odnosno da veće migracije u sedmom vijeku nije bilo (Dzino, 2010, 48; 2021, 139). Osim navedenih teza, i u Srbiji i u Hrvatskoj se konstantno *radi* na razjašnjavanju problema perioda prelaska iz kasne antike u rani srednji vijek, odnosno same seobe Slovena. Nažalost, u Crnoj Gori i dalje ne postoji veliko interesovanje za navedenu problematiku. Osim navedenih autora koji su se bavili područjem Crne Gore (Kovačević, 1967, Korać, 2001, Janković, 2007, Živković, 2009 II; 2012b) crnogorski autori i istraživači koji su se bavili ovom problematikom, najčešće su usamljeni u svom radu (Rotković, 1995, Nikčević, 2008; 2012). Nažalost, navedeni autori su u svojim publikacijama isticali pomalo kontrovezne teorije o naseljavanju Slovena na području Crne Gore u šestom vijeku kao zasebnog plemena, čime se Crnogorci razlikuju od ostalih Slovena (Rotković, 1995) ili da su Sloveni u stvari Skito-Sarmati (Nikčević, 2008; 2012). Noviji autori koji se bave ovom problematikom vrlo su pažljivi u interpretaciji rezultata svojih istraživanja (Zagarčanin, 2010; 2012; 2015a; 2015b; 2016a; 2016b 2017; 2018; 2019a; 2019b) dok su neki dali veliki doprinos razmišljanju kojim tragovima bi trebalo ići pri interpretaciji kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih lokaliteta (Borožan, 1999).³⁴

Što se tiče Bjelopavlića, arheološka istraživanja na ovom području su potpuno zakazala. U posljednjih nekoliko decenija, rađena su istraživanja na veoma malom broju lokaliteta, mahom tumula. Od rimskih, kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih lokaliteta, rađena su istraživanja na Martiničkoj gradini, a rezultate svojih iskopavanja Vojislav Korać objavio je 2001. godine. Osim Martiničke gradine, istraživani su i drugi važni lokaliteti, poput Šipkove glavice i Crkvine Pod Vrh. Nažalost, rezultati ovih istraživanja nikada nisu objavljeni. Identična situacija je i sa rimskim – kasnoantičkim lokalitetima, kao napr. Crkvine Ćirilac, čiji rezultati istraživanja takođe nikad nisu objavljeni.

Ovdje bi bilo zgodno spomenuti i korito rijeke Zete, odnosno gaz Pod Milovu luku, gdje je publicista S. Vučinić tokom amaterskih podvodnih istraživanja uspio pronaći 23 bojne sjekire koje pripadaju ranosrednjovjekovnom periodu (od sedmog do devetog vijeka). S ovim podatkom mi prvi put imamo arheološke podatke koji nas polako stavljaju na nešto stabilniji teren kada pokušavamo rekonstruisati i interpretirati istorijske procese na području Bjelopavlića. Osim navedenog, B. Borožan je predstavio dosta uvjerljivu hipotezu, na osnovu arhitektonske građe i analize preromaničke kame-
ne plastike, vezanu sa lokalitet Martinička gradina, a to je da lokalitet pred-

³⁴ Za kritiku navedenog autora pogledati *Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja*, Zbornik radova sa okruglog stola, Istorijski Institut, Podgorica, 1999, komentar M. Pravilovića.

stavlja nasljednicu antičke Dokleje, koja je premještena nakon pustošenja grada od strane Slovena i Avara, koji zatim postaje središte srednjovjekovne Dioklitije i biskupsko sjedište (Borozan, 1999, 79–109). Ipak, ovdje se mora uočiti jedna ustaljena praksa interpretacije kasnoantičkih gradova koji od petog vijeka imaju jedan te isti *modus operandi*, a to je sužavanje životnog prostora, izgradnja utvrda, uglavnom na teško pristupačnim mjestima (gradine), zatim izgradnja bazilika. Nakon toga, dešava se napuštanje (nakon pustošenja) ili ponovno korišćenje (ali u druge svrhe) starih javnih mjesta, i nagli pad životnog standarda, koji se najbolje vidi u arhitektonskim poduhvatima, koji su mnogo lošijeg kvaliteta (Curta, 2001, 200). Takva interpretacija je i u ovom slučaju. Život u Dokleji naglo opada nakon petog ili šestog vijeka, odnosno životni prostor se sužava (Živanović, 2011, 27–54, Drašković, Živanović, 2011, 59–98), bazilike se grade u šestom vijeku (A i B bazilike), dok se napuštanje smješta u prvu polovinu sedmog vijeka, nakon pustošenja Avara i Slovena. Slična interpretacija se javlja u slučaju Salone, naročito u pogledu pustošenja grada, opet od Avara i Slovena, po svjedočenju *DAI* i *Ljetopisa*, iako materijalnih podataka o tom događaju nema (Dzino, 2021, 108). Slično se može reći i za Dokleju, čime se dolazi do pitanja da li je stvarno ona i bila napuštena tokom sedmog vijeka, ostala nenaseljena, i koji arheološki podaci bi ovu tezu podržali (Gelichi, Negrelli, 2012, 19). Sličan narativ je ustanovljen na primjeru bazilike i tumulskih grobnica u Ljupču o spaljivanju i destrukciji bazilike od strane dolazećih Slovena koji se potom upravo tu i naseljavaju (ponovo koriste). O tome da li se to baš tako desilo, legitimno je dati i pozitivni i negativni odgovor, ali je suviše simplifikovano tvrditi da na osnovu keramičkih posuda i načinu sahranjivanja možemo pouzdano prepoznati Slovene u *iskonskom identitetu* (Dzino, 2017–2018, 111–112)

U nadi o daljem proučavanju perioda kojem pripisujemo seobu Slovena, neizbježno je i dalje pažljivo konsultovati rad P. Šobajića. Treba, jer je taj način rada³⁵ danas teško (da ne kažem nemoguće) izvesti, čime mi imamo takoreći ekskluzivnu mogućnost proučavanja etnografske građe iz tog vremena. Termini Španji, Lužani, Jaudije, Demuni... se ne mogu koristiti u kontekstu apsolutne istine, ali mogu poslužiti kao modeli prepoznavanja etniciteta ili identiteta stanovništva kakav se koristi u naučnom pristupu. Tako naziv Španj možemo koristiti kao model koji označava prijeslovensko stanovništvo, dok naziv Lužanin možemo koristiti kao model koji označava slovensko stanovništvo.³⁶ Ovdje svakako treba biti obazriv i izuzetno oprezan, ali imati u vidu da *su predanja o starom stanovništvu u Crnoj Gori znatno bliža isto-*

³⁵ Metodologu rada koju je koristio P. Šobajić koristili su i drugi autori toga vremena, npr. A. Jovičević, J. Erdeljanović, P. Rovinski...

³⁶ Ovaj predlog treba posmatrati upravo tako, kao predlog, koji zahtijeva daleko dublje istraživanje da bi bilo aplicirano.

rijskoj stvarnosti nego u drugim krajevima (V. Palavestra, 1966, 26). Takođe, u kontekstu arheoloških podataka, svjedočanstva o tzv. crkvinama³⁷, koja se često pojavljuju u etnografskoj građi, snažan su pokazatelj da je dodira između preslovenskog i slovenskog stanovništva bilo (Живковић, 2004, 28). Postupak skupljanja etnografske građe maltene nije moguće ponoviti, ali je i te kako moguće pristupiti mu s dubokom pažnjom i kritičkim osvrtom.

Stanko JOVANOVIĆ

PETAR ŠOBAJIĆ'S IDEAS ON EARLY MEDIEVAL ETHNIC MINGLING IN BJELOPAVLIĆI

Summary

Petar Šobajić (1891 – 1957) was a Montenegrin anthropographer and ethnographer dedicated to thorough research of Montenegrin clans and their ethnogenesis. This paper primarily deals with research that Petar Šobajić conducted in region of Bjelopavlići, whose results Sobajic published in 1923, under the name Бјелопавлићи и Пјешивци (Bjelopavlici i Pjesivci) in the Serbian Ethnographical Journal. The main concern of this paper are the old populations of Španji and Lužani. The first step was uncovering the academic influences which inspired Šobajić to conduct this type of research, then present the content of his ideas. The body of the paper takes an archaeological stance, providing a critical approach through a multidisciplinary lens on Šobajic's ideas. In that sense, the knowledge that Šobajić presented is not set in stone as 'the people's truth', but as important written oral tradition which can be critically opposed with various archaeological and historical evidence and records.

Izvori:

- C. Мијушковић, *Љетопис пона Дукљанина*, Титоград, 1967.
М. Орбини, *Краљевство Словена*, Београд, 2016.
Pliny, *Natural History*, translated by J. Bostock and H.T Riley, 1936.
C. Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Washington, 1967.

³⁷ Бројне (se) базилике, које немају средњовековни слој, налазе на локалитетима које су становници до данашњих дана називали Црквина; Т. Живковић, *Црквена организација у српским земљама*, Београд, 2004, 28.

Literatura:

- V. Borozan, *Martinička Gradina – Civita Dioceltiana*, Podgorica, 1999.
- З. Бешић, М. Гарашанин, Д. Гарашанин, Ј. Ковачевић, *Историја Црне Горе, Том I*, Титоград, 1967.
- Ј. Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, Београд, 1902.
- F. Curta, *The Making of The Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500 – 700*, Cambridge, 2001.
- Б. Драшковић, *Наш крај у римско доба*, Даниловград, 1980.
- D. Dzino, *Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta*, RADOVI, Zavod za hrvatsku povijest, vol. 41, Zagreb, 2009.
- D. Dzino, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformation in Post – Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden – Boston, 2010.
- D. Dzino, *The formation of early imperial peregrine civitates in Dalmatia: (Re)constructing indigenous communities after the conquest*, *The Edges of the Roman World* (Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne), 2014.
- D. Dzino, *Starokršćanski bazikalni kompleks i grobovi u tumulima u Ljupču: Odgonetanje „mračnog“ doba Dalmacije / Early Christian basilical complex and graves in tumuli in Ljubač: Deciphering ‚Dark Ages‘ of Dalmatia*, Starohrvatska posvjeta, Split, 2017 – 2018.
- D. Dzino, *From Justinian to Branimir: The Making of the Middle Ages in Dalmatia*, London – New York, 2021.
- D. Drašković, M. Živanović, *Keramika prostorije 3-IX. Prilog proučavanju svakodnevnog života antičke Dokerije*, NAD II, Podgorica, 2011.
- A. J. Evans, *Researches in Illyricum*, Westminster, 1883.
- Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора: етничка прошлост и формирање црногорских племена*, Београд, 1926.
- Ј. Ферлуга, *Византија и постанак најранијих југословенских држава*, Београд, 1968.
- К. Грин, *Uvod u arheologiju*, Београд, 2003.
- V. Grafenauer, *Sklabarchontes - ‚gospodarji Slovanov‘ ali ‚slovanski knezi‘?*, Ljubljana, 1955.
- М. Гарашанин, *Илири и Албанци*, Београд, 1998.
- Лј. Hauptmann, *Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa*, Dubrovnik, 1931.
- Лј. Hauptmann, *Seoba Srba i Hrvata*, Ljubljana – Zagreb – Београд, 1937.

B. Iković, *Arheološki lokaliteti na području Danilovgrada od praistorije do poznog srednjeg vijeka*, magistarski rad, Istorijski Institut, Podgorica, 2017.

M. Johnson, *Archaeological Theory: An Introduction*, Oxford: Blackwell, 1999.

К. Јиричек, *Историја Срба*, Београд, 1952.

Ђ. Јанковић, *Српско Поморје између 7. и 10. стољећа*, Београд, 2007.

В. Кораћ, *Мартинићи – остаци раносредњовековног града*, Београд, 2001.

Р. Коматина, *Identitet Dukljana prema De administrando imperio*, Београд, 2014.

Ѕ. Кулишић, *O etnogenezi Crnogoraca*, Titograd, 1980.

Р. Lutovac, *Nalazi iz tumula u selu Kujava kod Danilovgrada*, Sarajevo, 2014.

Д. Мартиновић, *Петар Шобажућ (1891–1957)*, Подгорица, 1994.

В. Милајловић, *Preko Ilirije do Evrope*, Београд, 2013.

В. Милајловић, *Koncept romanizacije u arheologiji*, Београд, 2012.

М. Милосављевић, *Niko Županić i konstrukcija jugoslovenske etnogeneze/Niko Županić and the construction of Yugoslav ethnogenesis*, Београд, 2013.

М. Милосављевић, *Osvit arheologije. Geneza kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji Srbije /The Dawn of Archaeology. Serbian Archaeology and the Genesis of its Cultural-historical Approach*, Београд, 2020.

М. Милосављевић, *The Reuse of Ancient Remains in Mortuary Practices in the Middle Ages in the Western Balkans*, Belgrade, 2021.

А. Милошевић, *Komanski elementi i pitanje kasnoantičkog kontinuiteta umaterijalnoj kulturi ranosrednjovjekovne Dalmacije*, Zadar, 1989.

Т. Марасовић, *Dalmatia Praeromanica 4, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Split – Zagreb, 2013.

П. Мијовић, *Трагом древних култура Црне Горе*, Титоград, 1970.

Р. Мијовић, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*, Titograd, 1987.

Дž. А. R. Munro, V.K.F. Anderson, J.G. Milne, F. Haverfield, *O rimskom gradu Dokleji u Crnoj Gori*, Друштво за истраживање старина MNEMOSINA, Podgorica, 2013.

В. Никчевић, *Praevalitana i Kraljevstvo Slovena*, DANU, Podgorica, 2008.

В. Никчевић, *Duklja i Prevalitana*, Matica crnogorska, Podgorica 2012.

Р. Новковић, *Binford in the Balkans: Introduction of theoretical archaeology in Slovenia and countries of former Yugoslavia*, Oxford – Haver-town, 2015.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Нови Сад, 2017.

Г. Острогорски, *Византија и Словени*, Београд, 1979.

- А. Палавестра, *Културни контексти археологије*, Београд, 2011.
- V. Palavestra, *Narodna predanja o starom stanovništvu u dinarskim krajevima*, Sarajevo, 1966.
- М. Пуцић, *Споменици српски од 1395. до 1423*, Београд, 1858.
- Е. Peričić, *Sklavorum Regnum Grgura Barskog*, Bar, 1998.
- Р. Rotković, *Odakle su došli preci Crnogoraca?*, Cetinje, 1995.
- Р. Радић, *Срби пре Адама и после њега*, Београд, 2005.
- П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Том I – IV, Цетиње, 1994.
- П. С. Радусиновић, *Павле Аполонович Ровински*, Подгорица, 1996.
- С. Станојевић, *Историја српског народа*, Београд, 1926.
- V. V. Sedov, *Sloveni u dalekoj prošlosti*, Novi Sad, 2012.
- В. W. Scholz, *Carolingian Chronicles: Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, Michigan 1970.
- Р. Sticotti, *Rimski grad Doclea u Crnoj Gori*, Podgorica; Kulturno-prosvjetna zajednica, 1999.
- G. S. Sainty, *La Orden Constantiana de San Jorge: y las familias Ángelo, Farnesio y Borbón que la rigieron*, Madrid, 2019.
- G. Schlumberger, *Silographie de l'empire byzantine*, Torino 1904.
- М. М. Šaletić, *Bjelopavlići između istorije i legende*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996.
- П. Шобајић, *Бјелопавлићи и Пјешишци*, Београд, 1923.
- М. Шобајић, *Старине у Зети*, Подгорица, 2014.
- М. Шобајић, *Брдска слобода*, необјављени рукопис, 1888.
- Ј. Томановић, *Павле Ровински*, Слободна мисао бр. 17, 1932.
- В. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Second Edition, New York, 2006.
- С. Vučinić, *Prilozi proučavanju Ljetopisa pora Dukljanina i rano-srednjovjekovne Duklje*, Cetinje, 2017.
- G. Vukčević, *O porijeklu Ilira II*, Podgorica, 1999.
- С. Vučinić, *Studije o antici u središnjoj Crnoj Gori*, Cetinje, 2014.
- О. Велимировић, *Мијеле, Вир Пазар, раносредњовјековнанекропола*, Београд, 1966.
- М. Загарчанин, *Археологија раног хришћанства на простору Јужнојадранске области*, у монографији: *Манастир Рођења Пресвете Богородице - Подластва, Цетиње – Будва 2019а*.
- М. Загарчанин, *О металним налазима из рановизантијских утврђења Стари Улцињ и Ђутеза, са освртом на налазе раносредњовјековних сјекира из ријеке Зете/About the metal finds from the Early Byzantine forts Stari Ulcinj and Djuteza, with an overview of Early Medieval axes from the Zeta river*, NAD X, Podgorica, 2019b.

M. Zagarčanin, *Ranosrednjovjekovna nekropola u Mijelama i pitanje Komani Kroja kulture na našim prostorima/The early medieval necropolis Mijela and the question of "Komani-Kruje" culture in the region*, NAD IX, Podgorica, 2018.

M. Zagarčanin, *O nekim rezultatima novih arheoloških istraživanja na Prevlaci kod Tivta*, Podgorica, 2016a.

M. Zagarčanin, *Хришћанство на простору Бара од оснивања па до краја средњег вијека (сакрални споменици)* у монографији *Саборни храм Светог Јована Владимира у Бару*, Бар – Цетиње, 2016b.

M. Zagarčanin, *Srednjovjekovni grad Svač; Rezultati iskopavanja 2012. godine i nova zapažanja/ Medieval town Svač Results of excavation carried out 2012 and new observations*, Podgorica, 2017.

M. Zagarčanin, *Antička i ranovizantijska arheološka svjedočanstva na svetomiholjskoj Prevlaci kod Tivta*, NAD VI, Podgorica, 2015a.

M. Zagarčanin, *Novi pečat Arhonta Petra*, NAD VI, Podgorica, 2015b.

M. Zagarčanin, *O nekim pitanjima ranohrišćanskog i srednjovjekovnog graditeljstva u Docleji i Baru, sa posebnim osvrtom prema paganskim kulturnim predstavama/On some issues of early christian and medieval construction in Doclea and Bar, with a special reference to pagan cult scenes*, NAD III, Podgorica, 2012.

M. Zagarčanin, *Ранохришћанска црква на Великом Пијеску, ДРЕВНОХРИШЋАНСКО И СВЕТОСАВСКО НАСЉЕЂЕ У ЦРНОЈ ГОРИ*, Зборник радова са научног скупа одржаног у манастиру Михољска Превлака 17. јануара 2010.

Т. Живковић, *Словени и Ромеји*, Београд, 2000.

Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025)*, Београд, 2002.

Т. Живковић, *Црквена организација у српским земљама*, Београд, 2004.

Т. Živković, *Constantine Porphyrogenitus' Kastrа oikoumena in the Southern Slavs Principalities*, Beograd, 2008.

Т. Живковић, *Gesta Regum Sclavorum I, II*. Београд – Никшић, 2009.

Т. Živković, *Nova tumačenja vesti o južnoslovenskim gentes u De administrando imperio vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita (944–959)*, Banja Luka, 2012a.

Т. Živković, *De conversione Croatorum et Serborum: A Lost Source*, Belgrade, 2012b.

М. Živanović, *Arheološka istraživanja prostorije 3/IX, preliminarna zapažanja*, NAD II, Podgorica, 2011.

A. Wood, *Why were the Sclavenes never Roman Allies? A Study of Late Antique Roman Frontier Policy and a Barbarian Society*, master thesis, Sydney, 2015.